

Rozhovor o Spinozovi s Rebeccou Goldstein

otázky kládol **Paul Comstock**

30. marec 2007, *California Literary Review*

in english: <http://calinterview.com/55>

Ako by ste zhrnuli Spinozovu filozofiu?

Spinozov systém, ako je opísaný v *Etike*, predstavuje jeden z najambicióznejších projektov v celej západnej filozofii. Pokúša sa dospieť k záverom nielen o tom, aký svet je (veľmi odlišný od toho, aký sa nám javí prostredníctvom našich zmyslov), ale aj o tom, z čoho sa skladá náš emocionálny život a kde sa nachádza naše skutočné šťastie a spása – a na toto všetko odpovedá, podľa svojho tvrdenia, s absolútnou istotou, a to nie na základe špekulácií či úsudkov či dokonca na základe empirických pozorovaní, ale na základe rigorózných dôkazov, ktoré podliehajú akejsi matematickej nevyhnutnosti. Tak aký je svet podľa Spinozu? Je to jedna nekonečná matica logických prepojení, ktoré sú seba-uvedomelé (čo značí, že všetko, čo sa deje, sa udiat musí). A z čoho sa skladá náš emocionálny život? Náš emocionálny život má svoju vlastnú vnútornú logiku, motivovanú snahou každej veci pretrvať a rozvíjať sa v rámci svojho bytia. A v čom spočíva naše šťastie a spása? Spočíva v pochopení nevyhnutnosti všetkých vecí prostredníctvom našich zmyslov, odhaľujúc podstatu skutočnosti a vidiac seba samých vo vzťahu

k nekonečnému celku vecí úplne objektívne. Vidieť sám/samu seba čistým rozumom s nekompromisnou objektívnou vedie podľa Spinozu k takej podstatnej premene vo vnútri identity človeka, že z tohto procesu vyjde ako takmer nový človek. Vo svetle objektivity sa osobné rozdiely medzi nami scvrknú takmer na nič. Etika sa dá vidieť ako dlhé argumentovanie o názore, ktorý je radikálny ešte i dnes (a tým väčšmi v 17. storočí, keď všetci ľudia boli definovaní podľa skupinových identít ako náboženstvo a trieda), a síce: keďže všetci sme racionálne bytosti, všetci participujeme na tej istej identite. Prírodzene takýto etický názor má i politické dôsledky, antiautoritárske a predemokratické.

Kto boli *marranos*? Aké bolo historické pozadie Spinozovho života?

Spinoza vyrástol v rodine a širšej komunite bývalých *marranos* a v mojej knihe tvrdím, že Spinozova zaujatosť osobnou identitou a spásou – a spôsob akým tieto dve spájal – boli ovplyvnené záujmami jeho komunity. Odpoveď na otázku o tom, kto sú *marranos*, leží v histórii Židov v Španielsku. Židovská komunita v Španielsku prekvitala po stáročia, predovšetkým počas moslimskej vlády, ale počas 14. storočia, keď sa k vláde dostalo kresťanstvo, ich majetky ubúdali a koncom 15. storočia – zhodou okolností v roku 1492, ktorý bol pre Američanov priaznivý z iných dôvodov – Ferdinand a Izabela vyhlásili judaizmus za protizákonný. Židia museli buď prestúpiť na katolícku vieru, alebo odísť. Veľká väčšina konvertovala (konvertovanie prebiehalo už počas niekoľkých generácií, držia krok s perzekúciami), no značná časť aj odišla – väčšina z nich do Portugalska. Nanešťastie pre nich vyhlásil portugalský kráľ judaizmus za protizákonný o niekoľko rokov neskôr a Židom dal na výber iba jednu možnosť: prestúpenie. Judaizmus bol teda v 15. storočí na Iberskom poloostrove definitívne postavený mimo zákon a „Svätá Inkvizícia“ dostala za úlohu dozeráť na „nových kresťanov“ (ako ich nazývali po celé generácie), či neskĺzli do starých koľají. *Marranos* boli tí, čo sa tajne držali judaizmu. Historici vedú diskusie o tom, akú časť „nových kresťanov“ tvorili *marranos*, no inkvizítori podozrievali všetkých nových kresťanov, či sa nedržia svojich pôvodných tradícií, čo sa, prirodzene, trestalo smrťou, masovým upálením-autodafé (doslovne činy viery). Táto perzekúcia a podozrenie pretrvávali po stáročia a Inkvizícia bola ešte tvrdšia v Portugalsku než v Španielsku (*marranos* tam boli pravdepodobne tiež aktívnejší). Koncom 16. storočia prišli niektorí *marranos* do Amsterdamu, ktorý bol najtolerantnejším mestom v 17. storočí. Začali znovu objavovať svoje židovské korene, znovu sa učiť o judaizme, ktorý v Portugalsku spoločne zabudli. Založili aktívnu židovskú komunitu s rabínmi a so školou. Do tejto komunity sa Spinoza narodil. Jeho formálne vzdelanie prebehlo v komunitnej škole, jeho učiteľmi boli rabíni. Formálne bol exkomunikovaný z portugalsko-židovskej komunity, keď mal 23 rokov. Hoci vtedy ešte nič nepublikoval, podarilo sa mu jasne naznačiť, že projekt ich

reformácie na hlboko veriacich Židov – projekt, ktorý mal pre bývalých marranos veľký význam – bol preňho málo dôležitý. Bol rovnako ako oni posadnutý otázkou, ako dosiahnuť osobnú spásu, ale uvažoval nad všetkými sektárskymi referenčnými rámcami, dospejúc k myšlienke sekulárnej spásy, ktorá môže byť dosiahnutá iba prostredníctvom čistého rozumu. Spinozove „náboženstvo rozumu“ je pracnejšie ako zákony v Piatej či Tretej knihe Mojžišovej, pretože vyžaduje od každého z nás, aby sme kultivovali a zachovávali schopnosť, ktorú považujeme za obtiažnu, a síce racionálnosť.

Vaša kniha má podtitul „Židovský odpadlík, ktorý nám dal modernu“. Ako definujete modernu a prečo bola Spinozova rola podľa vás kľúčová?

Nevyhýbame sa veľkým otázkam, však? V poriadku. Mám tu na mysli predovšetkým jeden aspekt moderny, ktorý spájame s európskym osvietenstvom, čo sa začalo približne sto rokov po Spinozovej smrti v roku 1676. V prvom rade mám na mysli určitú vieru v schopnosť ľudského rozumu urobiť nás šťastnejšími a eticky lepšími. Spinozova viera v racionalitu ako našu jedinou nádej je stredobodom jeho *Etiky*. To ide, pravdaže, ruka v ruku so zmenšujúcou sa pozíciou organizovaného náboženstva, pretože kladie viac zodpovednosti za svoj etický a duševný rozvoj na jednotlivca. Človek sa stáva lepším, keď sa stáva racionálnejším. Tiež je to sprevádzané so zvýšenou úctou voči jednotlivcovi – koniec koncov všetci sme boli obdarení rozumom a králi a duchovenstvo nie sú nevyhnutne obdarení viac – a teda je to sprevádzané aj demokratickým ideálom. Všetky tieto komponenty a spôsob, akým na seba nadväzujú, sú systematicky popísané v Spinozových prácach, preto si práve myslím že bol taký kľúčový pre modernu. V 18. storočí udeľovali nepriatelia osvietenstva nálepku „spinozizmus“ v snahe asociovať nový liberalizmus s týmto židovským odpadlíkom, ktorý bol vo svojej dobe takmer univerzálne odmietaný, dúfajúc že táto asociácia pomôže diskreditovať posuny v kultúre, ktorá nakoniec Spinozu „odpísala“.

Je možné brať Spinozu nie ako prelom do moderny, ale ako ďalšieho hovorca starodávnej línie východných a západných mystikov, ktorí videli vesmír ako celok – čo Huxley nazýval večná filozofia?

O mysticizme mám len povrchné vedomosti, preto si netrúfam veľmi odpovedať, ale pokúsím sa, ako najlepšie budem vedieť. Je pravda, ako poukazujete, že opis skutočnosti – radikálne oddelenie zdania od reality; jednotu a konečnú zrozumiteľnosť všetkého, že to všetko nakoniec „dáva zmysel“; ilúzie spôsobené egom (ego induced), ktorých sa treba zbaviť, aby mohol človek pochopiť, ako to všetko dáva zmysel – toto všetko sa ponáša na rôzne mystické opisy povahy skutočnosti. Ale mysticizmus je závislý od skúsenosti – anomálnej jedinečnej skúsenosti, ktorá presekáva všetky vrstvy

dojmov. Spinoza príliš nedôveroval skúsenosti takéhoto druhu. Tak ako rôzne mystické tradície je ostražitý pred húževnatou aktivitou osobného ega a verí (na rozdiel od mystických tradícií), že jedinou zárukou prekonalenia týchto ilúzií je obohatenie našich svetských skúseností striktnou logickou dedukciou. Ak A nevyhnutne vyplýva z B a my to vidíme, tak nijaké množstvo egoistického uvažovania nás nemôže presvedčiť o opaku. Iba logika je dostatočne silným nástrojom na porušenie kliatby okúzlenia samým/sama sebou. A v tom je veľký rozdiel oproti mystickej tradícii, aspoň ja tomu tak rozumiem. Ako tomu rozumiem, mystická tradícia od nás žiada vyprázdnenie sa, aby sme mohli prijať pravdu, no Spinoza sa nazdáva, že pasivita vždy umožňuje sebaláske a sebaklamu, aby nás opantali; našou jedinou nádejou je práca systematických logických operácií rozumu. No ak sú konečné výsledky veľmi podobné – a zdá sa mi, že sú – tak potom to môže byť použité ako argument v prospech opisu skutočnosti – jej jednoty a zrozumiteľnosti. Ak nás ultimátna pasivita (mystickej povahy) a ultimátna aktivita (spinozovskej povahy) privedú k tomu istému opisu skutočnosti, potom je to akýsi dôkaz o pravdivosti tohto opisu.

Spinozova filozofia má tiež veľa podobného s budhizmom – predovšetkým myšlienku, že akákoľvek predstava o oddelenom a ohraničenom „ja“ je iba ilúziou. Budhistická metóda na pochopenie pravdy je vypnutie mysle, kým Spinoza ju rigorózne zapája.

Konečný názor, ku ktorému Spinoza dospieva, má s budhizmom mnoho spoločného. (Keď som raz vysvetľovala Spinozu priateľovi, povedal: „Aha, ty mi chceš povedať, že Baruch bol prvý „Bu-žid.“) Ale Spinozova metodológia je pravdaže úplne odlišná. Ako ste povedali, kladie dôraz na deduktívne procesy logiky. Keďže svet je posplietany z logiky – respektíve JE logikou – je to jediná schopnosť našej mysle, ktorá môže preniknúť za dojmy až do skutočnej podstaty. „Pretože oči mysle, ktorá vidí a pozoruje veci, sú jediným dôkazom.“ Celý Spinozov systém sa odvíja od toho, čo nazývam jeho základný Predpoklad Rozumu, a to je viera, že svet je zrozumiteľný a že každá skutočnosť, ktorá je naozaj skutočnosťou, má svoje vysvetlenie. Z tejto jeho intuície (ktorú pokladá za pravdivú na základe logiky) odvádza celý jeho systém. Tento systém sa má skladať z čistej logiky ako pravej skutočnosti.

Ako môžeme získať hlbšie pochopenie Spinozovej filozofie? Môže priemerný človek čítať a rozumieť jeho textom, alebo by ste mu/jej odporučili nejakú knihu okrem tej vašej, ktorá by mu/jej poslúžila ako sprievodca k jeho filozofii?

Máte pravdu, že je to náročný filozof na zvládnutie. Preto môj najobľúbenejší predmet výučby je práve Spinoza, ktorému je venovaný celý semester. Na začiatku sa študenti pozerajú na ten príšerne formálny text modelovaný

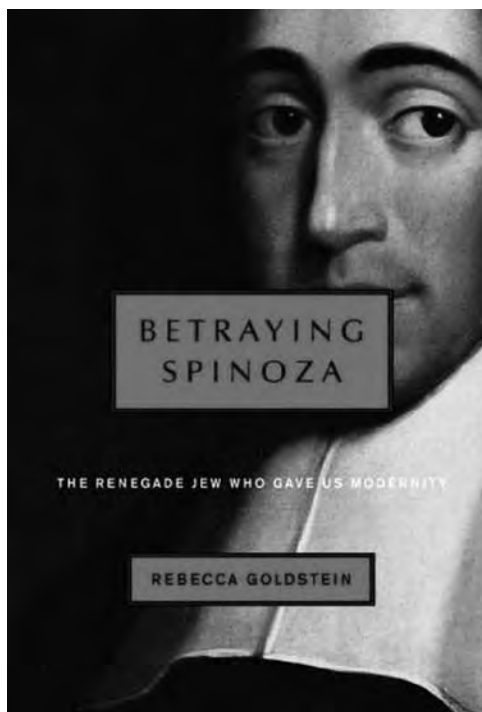
podľa Euklidovej geometrie a myslia si, že nie je nijako možné, aby tomu niekedy porozumeli. Potom sa prepracujú dovnútra systému a je vždy fascinujúce sledovať, akou transformáciou prejdú. Je to jeden z tých textov, za ktoré si profesor skutočne zaslúži svoju plácu a je ťažké nájsť knihu, ktorá by ho nahradila. (V tomto ohľade je štúdium Spinozu podobné štúdiu Talmudu, ktoré si tiež vyžaduje priamu skúsenosť). Dobrý prehľad je ponúknutý napríklad v kapitole o Spinozovi vo Willowej Durantovej klasike Spinoza a spinozizmus a Jonathanovej Bennettovej Štúdií Spinozovej Etiky.

Vidíte, ako by nám zdravá dávka Spinozu mohla pomôcť pri všetkých problémoch v dnešnom svete?

Tu sú niektoré aspekty Spinozovho myslenia, ktoré sa mi zdajú až bolestne relevantné v súčasnom zmätku. Otázka, ktorá hýbala jeho životom a myslením, sa dotýkala náboženskej intolerancie. Židia, ktorí ho exkomunikovali v mladom veku 23 rokov, boli sami obeťami dlhotrvajúcej, strašnej náboženskej (a rasovej) intolerancie. Spinoza používa túto históriu utrpenia na argumentovanie za nekompromisný univerzalizmus, náhľad ktorý redukuje všetky náhody súvisiace s naším narodením sa – naše náboženstvo a rasu, odvodené aj národnosť, rod, sexuálnu orientáciu – na detaily, ktoré sú v procese skutočného sebanaplnenia bezvýznamné. Spinoza umiestňuje šťastie a „blaženosť“ (mimochodom v troch jazykoch bol známy pod menom „blaženosť“ – „Bento“ [po portugalsky], „Baruch“ [po hebrejsky], „Benedictus“ [po latinsky]) do schopnosti človeka vidieť pravdu takú, aká objektívne je a pravda je rovnaká pre nás všetkých. Neexistuje pravda pre túto skupinu a pravda pre tamtú skupinu. Je iba jedna pravda, utkaná z logiky a prístupná nám všetkým prostredníctvom logiky. Spinozova moderna tak komunikuje nielen s predmodernou náboženskou závislosťou od slepej viery v autoritu, ale aj s postmoderným odmietaním objektívnosti a tiež rozumu. Spinozov príbeh – príbeh, ktorý sa snažím aspoň vyniesť na povrch – ukazuje, ako sa zrodila progresívna myšlienka objektívnej pravdy ako nápravy po všetkých zneužitíach náboženskej moci. Spinozova „radikálna objektivita“ mu pri naša náhľad, ktorý je bezprecedentný pre jeho univerzálnosť, odmietajúc privilegované postavenie akejkoľvek skupiny vidieť pravdu či čerpať z nej útechu. Ďalší aspekt, ktorý je v Spinozovom myslení bolestivo relevantný v dnešnej dobe, je otázka vzťahu náboženstva a vedy. Keď som počas minulého leta písala Spinozovu zradu, vždy som si najprv ráno prečítala noviny. V tej dobe boli posadnuté výzvou „inteligentného dizajnu“ voči teórii evolúcie. To, čo Spinoza hovorí na adresu dôležitosti umožnenia skúmania podstaty bez zasahovania náboženských dogiem, sa nemôže daných otázok dotýkať väčšmi. V neposlednom rade na Spinozu myslím takmer každý deň v súvislosti s badateľnou eróziou oddelenia cirkvy a štátu v tejto krajine. V knihe sa hrám s jednou myšlienkou, a síce s myšlienkou stopovania možného vplyvu Spinozu v Amsterdame na Otcov zakladateľov v Amerike

prostredníctvom Johna Locka, ktorý strávil v Amsterdame niekoľko rokov po Spinozovej smrti a družil sa s ľuďmi podobného liberálneho presvedčenia, s ktorými Spinoza zdieľal svoje myšlienky. Nezáleží na tom, či Madison a Jefferson naozaj Spinozu čítali (v Jeffersonovej knižnici sa Spinoza nachádzal), často však vo svojich listoch vyznievali ako on. Myslím si, že reflexia o Spinozovom živote a myšlienkach, poukázanie na to, akým spôsobom jeho idey odpovedali na peripetie prekonané jeho komunitou a ako boli princípy liberálnej demokracie odvodené od takéhoto útlaku ako liek, nám pripomínajú, koľko je v stávke pri odmietaní toho najlepšieho z moderny.

z anglického originálu preložila Dagmar Kusá

Súvisiace články:

1. Rozhovor so životopiscom Jamesom Connorom
2. Louis Dupre> *The Enlightenment and the Intellectual Foundations of Modern Culture* [Osvietenstvo a intelektuálne základy modernej kultúry], Louis Dupre
3. Esalen> Jeffrey J. Kripal, autor *Esalenu*
4. Eugene Debs and *The Fight for Free Speech* [Zápas o slobodu slova]
5. Lisa Alcalay Klug: *Releasing your inner Heebster* [Vypustenie svojho vnútorného „Heebstera“ (svetáckeho Žida)]